

ESRÂR DEDE'NİN ŞEMS-İ TEBRÎZÎ'YE TEVECCÜHÜ

MELİHA YILDIRAN SARIKAYA

Mevlevî dergâhları, mûsikî ve hüsn-i hat sâhası kadar belki ziyâdesiyle dinî edebiyâtımızı besleyen zenginleştiren kurumlardandır. Bu ocaklardan biri olan Galata Mevlevîhânesi'nde yetişen Esrâr Dede (v. 1797), 18. asrın ikinci yarısında yaşamış divân sâhibi bir şâirdir. Hayâtının ayrıntılarına dâir fazla bilgi olmasa da İstanbul Sütlüce'de doğup yetiştiği, iyi bir eğitim aldığı, Arapça Farsça yanında emsâlinde farklı olarak Rumca, Latince ve hattâ İtalyanca öğrendiği bilinmektedir. Osmanlı şiirinin zirve şahsiyetlerinden Şeyh Galib Dede (v. 1799)'ye müntesip olup hayâtının son on senesini Dede'nin dizi dibinde geçirmiştir. Galata Mevlevîhânesinde hücrenişin olan Esrâr Dede, dergâhın mühim hizmet makamlarından kazancı dedelik hizmetini deruhte etmiştir. Mürşidinden iki sene evvel vefât eden Esrâr Dede'nin irtihâli Şeyh Galib'i derinden etkilemiş olmalı ki ardından edebiyâtımızın en içli mersiyeslerinden birini kaleme almıştır. Galib Dede'nin terkîb-bend formundaki mersiyesi türün şâheserlerinden biri değildir. Fakat "Birkaç zamân muammer olaydı ne var idi" mısırânda görüldüğü üzere sâdık bir dosttan, bir sohbet arkadaşından mahrûm kalmanın târifsiz kederini ve ölüm karşısındaki çâresizlik hâlini en dolaysız

şekilde dile getiren anlatım tarzı, mersiye samîmiyet noktasında benzerleri arasında ayrı bir konuma taşımaktadır. Şeyh Galib'in bu manzûmesi, Esrâr Dede'ye olan alâkayı irtihâlinden sonra da tâze tutmuştur denilebilir. Zâten kısa bir zaman sonra Galib Dede de âlem-i cemâle göçmüştür.

Esrâr Dede'nin başlıca eserleri divânı ve tezkiresidir. İyi bir şâir olan Dede, kısa ömründe hemen her formdan örnekler içeren orta hacimde mürettep bir divân ortaya koymuştur. Şöhreti divânından önde olan tezkiresi ise Mevlevî şâirler hakkındadır. Çerçevesini Şeyh Galib'in belirlediği bu eser yine onun nezâreti altında iki ay gibi kısa bir sürede tamamlanmıştır. Her iki eserin metinleri iki kıymetli doktora çalışmasıyla istifâdeye sunulmuştur.

Esrâr Dede, önce Mevlevî sonra şâirdir denilse yanlış olmaz. Bilindiği üzere klasik divân tertibinde sanatkârın hem şâirlik iddiâsını hem maddî mânevî yönelişini gösteren kısım, kasîdeler kısmıdır. Tevhid, münâcât ve na't-ı şerîfler ile başlayan kasâid kısmında şâirler, başta pâdişâh olmak üzere kurdukları irtibatlar doğrultusunda bilumum devlet ricâline medhiyeler düzerler. Daha açık ifâdeyle divân sâhibi şâir, himâyelerine tâlip olduğu zamâne

Esrar Dede'nin Galata Mevlevihanesi Kabristanı'ndaki mezar taşı

*Esrar Dede'nin
Galata
Mevlevihanesi
Kabristani'ndeki
mezar taşı*

büyüklerini kalemiyle yüceltir. Kasîdeler kısmında bu medhiyelerden önce yine şâirin din tasavvuruna uygun olarak tâbir câizse mânevî yol büyüklerini konu alan şiirler yer alır. Dîvân sıralamasında devlet büyükleri hakkında söylenen şiirlere medhiye; mânâ âleminin büyükleri vasfındaki kasîdelere edeben na't'd enilmiştir. Şiirlerini bir dîvân-ı ilâhiyyât gibi tertîb eden Esrâr Dede'nin devlet ricâli hakkında kasîdesi yoktur. İki na't-ı Peygamberî ile başlayan dîvânın kasîdeler kısmı, Hz. Alî na'tlarıyla devam etmektedir. Akabinde beş na't-ı Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî vafında kaleme alınan bir diğer na't gelir. Bu kısımda ayrıca Mevlevîlik yolunun husûsiyetlerini anlatan kasîdeler mevcuttur. Bir başka na't, velînîmeti bildiği

mürşidi Şeyh Galib Dede hakkındadır. Dîvânın kasîdeler kısmı, kendisinden yaklaşık bir asır evvel vefât eden bir başka Mevlevî dedesi, Fasîh Ahmed Dede (v. 1699) hakkındaki medhiyeyle tamamlanır.

Esrâr Dede'nin onca Mevlevî ulusu arasında Hz. Mevlânâ ve mürşidi Gâlib Dede dışında Şems-i Tebrîzî ile Fasîh Dede'ye kasîde tanzim etmesi, esâsen onun Mevlevîlik geleneği içinde durduğu yerhakkında da fikir vermektedir. Dede ayrıca, muhtemelen vasiyeti üzerine Galata Mevlevihânesi hâmûşânında bulunan Fasîh Dede'nin yanına sırlanmıştır. Fasîh Dede'ye gelince, tıpkı Esrâr Dede gibi Galata Mevlevihânesi hücrenişinlerindedir. Aynı zamanda hattattır ve dîvân sâhibidir. Şiirde kendine

has bir üslûbu olan Fasîh, özellikle âşıkane gazelleriyle temâyüz etmiştir ve bu yolda hem Şeyh Galib hem Esrâr Dede üzerinde etkisi görülmektedir. Fasîh Dede'nin Esrâr'a tesiri şiir tarzıyla sınırlı değildir, mensûbu oldukları mânevî yolda meşrep benzerlikleri de vardır. Esrâr'ın da Fasîh Dede gibi mîzâcında aşk baskındır ve dîvânına bakıldığında Şems-i Tebrîzî ile kurduğu râbitada kendisine Fasîh Dede'yi rehber edindiği söylenebilir. Esrâr Dede'nin Hz. Şems ile Fasîh Dede'yi art arda zikrettiği “harâbât” redifli gazelindeki şu iki beyit, bu yakınlığı gösteren örneklerden biridir:

*Esrâr fuyûz-ı kerem-i Şemse karînum
Feyyâz oldu aşkuma rindân-ı harâbât*

*Hep bezmimüze bâzır ola himmeti elhak
Hiç var mı Fasîhâ gibi sultân-ı harâbât
(G-26/10-11)¹*

Esrâr Dede, “Eyâ şehinşâh-ı her dü-serâ cenâb-ı Fasîh” mısraıyla başladığı Fasîh Dede na'tını bir istimdâd-nâme muhtevâsında tanzîm etmiştir. Ona göre Fasîh; Rûmî'nin

cemâline, Şems'in kemâline vâristir:

*Cemâl-i ayn-ı tecellî-i mürşid-i Rûm
Kemâl-i pertev-i Şems-i Hudâ cenâb-ı Fasîh
(K-14/2)*

Esrâr Dîvânı'nın kasîdeler kısmında da görüleceği üzere şâirin Hz. Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî, Galib Dede ve Fasîh Dede vasfındaki kasîdeleri dışındaki şiirleri de Mevlevîlik yolunu târif ve tebçil eden manzûmelerden ibârettir. Dolayısıyla Dede'nin şâirlik kudretini, mensûbu olduğu yolun hizmetine sunduğu söylenebilir. Bu yol, Mevlevîlik içerisindeki iki koldan Şems kolu veya Şemsî kol olsa gerektir. Diğeri ise bilindiği üzere Veled kolu veya Veledî koldur. Bu bahsin ayrıntısı bu yazının haddini ve hudûdunu aşacağı için, Şems kolu ve Veled kolunun birer tarikat şûbesi olarak şekillenmediğini, sâdece Mevlevî gelenek içerisinde meşrep farklılığına işâret ettiğini hatırlatmak yeterli olacaktır. Tarikat kisvelerinde yansıyan bu ayrıma göre Şemsî kol mensupları, “seyfî külah” tâbir edilen tepesi keskin sikke giymektedirler.

*“Ya Hazret-i Mevlana
Ya Hazret-i Şems”
Derleme: Sübeyl Ünver*

¹ Şiir parçaları, Hasan Ali Kasır'ın “Esrâr Dede Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divân'ının Karşılaştırmalı Metni” (Erzurum: Atatürk Üniversitesi SBE, 1996) başlıklı yayımlanmamış doktora tezinden iktibas edilmiştir.

Şeyh Galib Dede'ye ait bir çizim

Bu iki meşrepten Şems kolunda rindâne hayât şekli baskın olup irşad metodu olarak nazar ve sohbet öne çıkmaktadır. Veledî kol ise ağırlıklı olarak mârifeti merkeze alan bir terbiye yöntemidir. Esâsen Şeyh Galib Dede, bu iki tarzı birbirinden ayrı göstermenin bütünüyle cehâletten kaynaklandığını, Sultân Veled'in pederinin emriyle ve pederinden evvel Hz. Şems'e intisâb ettiğini bildirmektedir. Bununla birlikte yol içinde farklı mesleklerin ve meşreplerin olabileceğini de kabul eder. Benzer şekilde Esrâr Dede de mürşidi gibi iki ayrı kolun varlığına îtirâz etmiştir. Ona göre de Mevlevîler arasında sâdece bir üslûp farklılığından söz edilebilir; sâliklerin bir kısmı aşk ve cezbe yolunu tâkip eder, diğerleri aşk edeptir diyerek şerîat kisvesine bürünür. Dede bu çeşitliliği Hz. Şems'e ve Sultân Veled'e izâfe etmekten ziyâde bizâtihi Mevlânâ hazretlerinin kendi sülûkuyla alâkalı görmektedir. Öyle ki *Dîvân-ı Kebîr*'den feyz alanlar âşıkane ve rindâne duruşu temsil ederler, ikinci yolu tâkip edenlerin mesnedi ise *Mesnevî-i Mânevî*'dir. Bu bâbda Esrâr Dede her iki üslûbu, aynı hakikat güneşinin farklı derecedeki parıltıları olarak yorumlamaktadır. Asıl konuya dönecek olursak Esrâr Dede, kol ayrımını kabul etmese de Hz. Şems'in eteğine tutunmuş bir Mevlevî olarak tebellür etmektedir. *Dîvânında* Sultan Veled'in ismini sadece birkaç defâ o da Hz. Mevlânâ dolayısıyla zikretmiş, bir de istimdâd içerikli rubâî kaleme almıştır. Şems-i Tebrîzî hakkında ise kasîde söylemekle kalmamış, dîvân boyunca fırsat düşürerek sözü bir şekilde Hz. Şems'e getirmiştir. Dede'nin Sultân Veled'i andığı beyitlerinden birine teberrüken şu örnek verilebilir:

*Ey pâdişâh-ı fakr u fenâ Mevlevî-i Rûm
Lutf it be-bakk-ı hazret-i Sultân Veled (G-43/7)*

Esrâr Dede'nin Mevlevîlik yolunda rehber ittihâz ettiği âşikâr olan Şems-i Tebrîzî vafındaki kasîdesi, hem tasavvufî derinliği hem edebî mâhiyeti yönüyle fevkalâde bir manzûmedir. "Kasîde der-Na't-ı Şems-i Tebrîzî" başlığını taşıyan şiir, Dîvân'ın onuncu kasîdesidir. Yirmi dört beyitten oluşan kasîdenin kafiyesi mürekkeptir, bugünkü isimlendirme ile zengin kafiyedir. Arûzun "mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün" kalıbıyla kurulan şiirde dîvânın bütününde olduğu gibi vezin kusûru yok denilecek kadar azdır. Klasik tertîbe uygun

şekilde teşbîb bölümüyle başlayan kasîdenin matla'ı şöyledir:

*Şafak giydirdi al tennûre burşîd-i şeker-rîze
Felek girdi balâvetle semâ'-ı tîz-der-tîze*

İlk kelimededen anlaşılacağı üzere şafak sökerken görülen kızılığ ve çıplak gözle bile izlendiğinde rûha tesir eden tan yeri manzaralarını bir rasatçı dikkatiyle ve başta temsîlî istiâre olmak üzere bilumum bediyyât imkânlarını kullanarak tasvîr etmektedir. Sekiz beyitten oluşan şafak anlatımında gün doğumu, beyitte de görüldüğü üzere kırmızı veya daha doğru kelimeyle al tennûre giyinen bir semâzenin

*Esrâr Dede'nin
mürşidi Şeyh
Galîp'in
türbesi*

*Edeb Ya Hu
yazılı bir hat
levhası*

semâa hazırlanması imajıyla başlamaktadır. Bu kısım bütünüyle gül, güneş, kan, şûle, mücevher vb. kıvılcıklı renkli unsurlar üzerinden işlenmektedir. Hz. Şems'in isminden ilhâm ile kasîdenin girizgâh beytinde de güneşin doğuşu resmedilmektedir. Şâire göre kudret kalemi her sabah yeniden kıvılcıkla kaçan altın renginde bir mürekkeple Şems-i Tebrîzî'nin nûr mesâbesindeki ismini tuğra formunda

yazmakta, gökyüzüne âdetâ Şems tuğrası çekmektedir:

*Felekde pençe-i hûnîn-i zerrîn hâme-i kudret
Çeker her subh tuğrâ ism-i nûr-ı Şems-i Tebrîze*

Yâni şafak vakti doğuşunu seyrettiğimiz güneş, esâsen Tebrîzli Şems'in ihtişamlı saltanatının alâmeti olan tuğradan başka bir şey değildir. Bu şatafatlı giriş ile başlayan Şems na'tı, hemen hemen aynı yüksek tempoyla devam eder. Kasîdenin tamâmını sâdece nesre çevirerek buraya almak şiirin bütüne âit güzelliğini ve elbette Dede'nin bir söyleyip kim bilir kaç kastetmek gibi incelikli üslûbunu gölgeleyeceği için müteselsil olmayan şekilde birkaç beyit daha okumak geneli hakkında az da olsa bir fikir verecektir:

*Ne Şems ol lemâ-i envârdur subh-ı şeb-i feyze
Ne şeb nûr-ı siyâh ism-i celâl-i seher-hîze*

*Ne Şems ol nûr-ı gaybü'l-gayb eflâk-i hüviyyet kim
Şubûd-ı zât olur ber dîde-i hayrân-ı gül-hîze*

Esrâr Dede'ye göre Şems-i Tebrîzî öyle bir güneştir ki ism-i celâl zikriyle geçen feyizli bir gecenin seherinde görülen tertemiz aydınlık, ondandır. Hakk'ın târif edilemeyen, gaybın gaybı olan hüviyetinin nûru, hayrânlık nazarıyla bakmayı bilenlere Şems ile görünür olur.

*Cibânda perde-i şeb-gûm-ı kesret kat kat olmuşdur
Takup tîğ-ı hidâyet ile itdi rîze-ber-rîze*

Kasîdenin bir başka beytinde yine güneş metaforundan hareketle Esrâr Dede, Hz. Şems'in cümle âlemi çepeçevre saran karanlık kesret perdesini hidâyet kılıcıyla parça parça ederek hakikat nûrunu âşikâr ettiğini söylemektedir. Bir başka beytinde ise gül ile şiir, gonca ile hokka,

güneş ile şemsiyye arasında girift istiâreler kurmuştur. Şems vafında söylendiği için gül gibi güzelleşen veya güzel kokan şiir, hoş karışımı feleğin gül hokkasının gül yapraklarına benzeyen şemsiyesine dolup orada muhabbetli bir güneş gibi görünmektedir. Dede'ye göre Hz. Şems'e na't yazıldığı için şiir de âlem de daha şirin bir hâl almıştır:

*Gül-i eş'âr mihr-i şekker-i kâm oldı na'tünle
Tolup şemsiyye-i gül-hokka-i çarh-ı hoş-âmîze*

*Hayâ-i vafun ile garka-i nûr-ı arak oldum
Dönüp mestâne fikrüm zerre-i kem-kadr-i nâ-çîze*

Esrâr Dede bir taraftan da Hz. Şems'e na't söylemeyi kendisi açısından küstahlık olarak görmekte, utancından ter içinde kaldığını söylemektedir. Gûyâ kıymetsiz fikirleri ve düşünceleri de bu utanç içerisindeki hâline eşlik etmekte veya utancından döktüğü terler içi boş düşünceleri gibi yuvarlanıp akmaktadır.

Kasîdenin duâ beyitlerine denk gelen son kısmında Esrâr Dede, Hz. Mevlânâ'yı aracı kılarak nefsin açtığı belâlardan kurtulmak için Şems'ten meded ummakta, onun feyzine tâlip olduğunu, bu feyzden mahrûm kalmak istemediğini beyân etmektedir:

*Meded şâhum meded oldum zebûn-ı pençe-i zâlim
Derûnum çâk çâk itmek diler nefs-i pür-istîze*

*Be-hakk-ı ism-i Mevlânâ beni mabrûm-ı feyz
itme*

Nitekim hürmet eyler Pîr ism-i Şems-i Tebrîze

Esrâr Dîvânı'nda Hz. Şems bahsi bir kasîdeden ibâret değildir. Dîvânın hemen her bölümünde, özellikle gazellerde söz bir şekilde Şems-i Tebrîz'e gelir. Dede'nin Hz. Şems'i en ziyâde feyz ve aşk kavramlarıyla

bağlantılı şekilde zikrettiği söylenebilir. Ayrıca başta Hz. Mevlânâ'nın ismi olmak üzere Mevlevîlik ile ilgili meselâ semâ konusu da Şems'i hatırlatan bahisler arasındadır. Hz. Şems'in isminin lûgat anlamı, yâni şems kelimesinin imajinasyonu müsâit zengin çağrışımları da şâire kullanışlı alanlar açmıştır. Bütün bu anma biçimlerine dâir birkaç örnek beyte göz atmak, Dede'nin Hz. Şems'e teveccühü hakkında bir kanâat hâsil edecektir.

Esrâr Dede'nin Hz. Şems ile meşrep yakınlığı üzerinden bağlantı kurduğu mâlumdur. Bu meyânda hayli sarîh ifâdeler kullanan Dede, bir rubâisinde bu bahsi şöyle dillendirmektedir:

*Esrâr Dede'nin
de medfun
bulunduğu
Galata
Mevlevihanesi
Hamuşan'ı*

Çifte Hû,
Ülker Erke

*Fehm eyle nedür hakikat-ı mezhebimiz
Ser-çeşme-i Şems-i dîndür meşrebimiz
Âsâr-ı zubûra zâbir olsak da yine
Âyîne-i bî-sûretde komaz kâlibımız (Rb-59)*

Dede her ne kadar Şems-i Tebrîzî meşrebinden olduğunu söylüyorsa da yoldaki kıdeme binâen temsilci değil, tâkipçidir. Şiirlerde bu vurgu da belirgin şekilde görülür. Kendisini, Tebrizli Şems'in hakîr bir bendesi olarak takdîm eden Esrâr Dede'ye söz konusu bendelik öyle bir mevki bahşetmiştir ki cümle âlemi aydınlatan güneş bile Esrâr'ın ayağının tozuna yüz sürer olmuştur:

*Şems-i Tebrîzün kemîne bende-i nâ-çiziyüm
Mîhr-i âlem rûy-mâl-i bâk-i râbumdur benüm
(G-171/12)*

Mensûbu olduğu mânevî yoldaki tavrı tarzı Hz. Şems'in tarzıdır. Bu bahsi Esrâr Dede; Mevlevîlik yolunda rindler de zâhidler de bulunur, fakat biz Şems'in eteğine sarılanlardanız diyerek vuzûha kavuşmaktadır:

*Biz Mevlevî gurûbuyuz Esrâr kevnde
İrfânımızla zâhid ü rinde müsellemez*

*Dâmân-ı tâb-ı Şemse sarılduk bu yolda hep
Dûş-i hevâda zerre-i nâ-çizden kemüz (G-101/8-9)*

Şems-i Tebrizî, Esrâr Dede'nin mânen beslendiği bir feyiz kaynağıdır. Mevlevilik yolunda seyr ü sülûku anlattığı uzun bir gazelinde sâlikleri Şems'e dâvet etmektedir. Çünkü Şemsü'l-Hak çeşmesinden içenler, toprağı altına dönüştüren iksîri bulmuş gibi olup bizâtihi hazîne hâline geleceklerdir:

*Ser-çeşme-i Şemsü'l-Hak-ı Tebrîze varanlar
İksîr bulup mâlik-i genc-i güber oldı (G-233/24)*

Dede, Şems'ten tefeyyüz bahsini çokça tekrarlamaktadır. Konuyu en doğrudan dile getirdiği şiirlerinden biri "kılıcı" redifli gazelidir. Müteâkip iki beyitte evvelâ Mevlvî yoluna müntesip olmakla Hz. Mevlânâ'dan gelen feyzin tabiatını değiştirdiğini, pâdişâhlara lâıyk çifte su verilmiş bir kılıca evrildiğini söylemektedir. Akabinde Hz. Şems'in feyziyle toprak iken altın olduğunu, altın sikke hâline geldiğini veya başındaki sikkeyle altın kıymeti kazandığını söylemektedir:

*Feyz-i hünkâr-ı Mevlvî Esrâr
Tab'umu itdi pâdişâ kılıcı*

*Hâk idüm feyz-i Şems zer kıldı
Sikke urdı o kimyâ kılıcı (G-243/8-9)*

Hz. Şems feyz kaynağı olduğu kadar aşkın da menbaidir. Aşk bahsinde de Esrâr'ın mürâcaat kapısı Hz. Şems'tir. Şems aşkı veya Şems tarzı aşk şeklinde anlaşılmaya müsâit "aşk-ı Şems" terkîbine çok defâ ilâhî aşkın remzi olan şarap da dahil olmaktadır. Şems'e duyduğu aşk ile bâde içenin elindeki kadeh de parlak güneş kesilecek, güneş gibi parıldayacaktır:

*Aşk-ı Şems ile bâde nûş idenün
Câmi destinde mihr-i rahşândur (G-79/15)*

*Mevlevî şeyhi.
Ülker Erke*

*Şeyb Gâlib'in
Hz. Mevlânâ'ya
medhiyesi. Konya
Mevlânâ Müzesi*

Mevzû aşk olunca söz dâimâ Hz. Mevlânâ'ya ve Şems'e gelir. "Aşk" redifli bir gazelinde Hz. Şems'i âlemi nûra garkeyleyen bir deniz gibi tasavvur eden Esrâr Dede, ondan da önce Hz. Mevlânâ'ya ilticâ etmek gerektiğini söyler. Şems öyle bir nûr denizidir ki bu denizden kaynayıp taşan envârın her zerresi, ayrı bir aşk deryâsı hüviyeti kazanır:

*Sâye-i Monlâ Celâleddîne gel
Tâ cemâlin arz ide mevlâ-yı aşk*

*Babr-i nûr-ı Şems-i Tebrîz itdi cûş
Oldı her bir zerre bir deryâ-yı aşk (G-137/10-11)*

Şöhreti âlemi tutmuş olan Mansûr, Mecnûn, Vâmık gibi Hak âşıklarımı tâdâd ettiği bir gazelinde Esrâr Dede, kendi gönül çerâğının da Şems ile uyandığını söylemektedir. Şâir her ne kadar burada şems yerine "mihr" kelimesini kullanmış olsa da bu güneş, "Tebrîz şâhının" güneşidir. Bir önceki beyitte "Şems-i Hudâ" deyivermesi, Dede'nin Hz. Şems ile kurduğu mânevî bağı bir defâ daha âşikâr eder:

*Dil şark-ı tecellâda görür Şems-i Hudâyı
Artık ana lâzım mı metâli'le meşârik*

*Esrâr benim çeşm-i çerâğ-ı dil-i zârüm
Mibr-i şeh-i Tebrîzden olmuşdur uyanık (G-138/12-13)*

İlâhî aşk konusunu işlediği bir gazelinde Esrâr Dede, “Gürûh-ı Mevlevî yüz mest-i nûş-â-nûş-ı aşkuz biz” mısraında görüleceği üzere Mevlevîler’i topyekûn harâbât ehli olarak takdîm etmektedir. Hz. Şems ise hem aşkın hem güzelliğin ufkudur; cümle âlem Şems’in cemâliyle parlamaktadır. Âşıkların Şems’i koyup başka diyarları dolaşması beyhûde bir iştir:

*Olan mest ü harâbî cümleden ma’mûrdur Esrâr
Harâbât-ı mahabbetdür bu bezmün neşe-i âbâdi*

*Cihân dolmuş ser-â-ser Şems-i Tebrîzün cemâliyle
Nazar gözle dolaşma beyhûde Tebrîz ü Bağdâdı (G-219/15-16)*

Dede, semâ âyînini konu ettiği bir gazelinde gökyüzünü meydân-ı şerîf olarak tahayyül eder. Bu meydanda güneş, yâni Hz. Şems mürşid; gökyüzü/semâ ise güneşin semâ eden dervişi, bendesidir:

*Dervîşidür âsumân o Şemsün
Me’mûn-penâb-ı Mevlevîdür*

*Esrârı şehâna itdiren nâz
Başmda külâb-ı Mevlevîdür (G-86/8-9)*

Esrâr Dede göklerin yerin, ateşin suyun, gülün bülbülün, kalemin defterin, melâikenin, hâsılı var olan her bir şeyin semâ ettiğini anlattığı bir gazeline, Şems-i lâ-mekânın semâını tavsîf ederek başlar:

*Çün o Şems-i lâ-mekân eyler semâ
Zerre-veş mibr-i cihân eyler semâ’ (G-127/1)*

Cümle âlem, “Şems-i lâ-mekân” semâ ettiği vakit veya daha kuvvetli bir ihtimâlle Şems

semâ ettiği için semâ etmektedir. Şems-i lâ-mekân kimdir veya nedir? Hz. Şems midir yoksa akıp giden güneşin devri mi semâa benzetilmiştir? Aynı gazelin son beytinde aşk ve Şems kelimelerini bir araya getiren Esrâr Dede, lugavî yorumu dışarıda bırakarak dikkati Şems-i Tebrizî’ye çeker. Hz. Şems’in aşkını anlatacak olsa, elindeki kalem bile satırda kalmayıp semâa başlayacaktır:

*Ney cüdâlıktan şikâyet eyleyüp
Ağlar Esrâr âşikân eyler semâ’*

*Menkıbe-bân olsam aşk-ı Şemsden
Hâme-i gevher-feşân eyler semâ’ (G-127/9-10)*

Hz. Şems’in ism-i şerîfi; gün, güneş, ışık, aydınlık çağrışımlarıyla kullanılır. Bu kelimeler arasında daha ziyâde “nûr” kavramını tercih eden Esrâr Dede bir gazelinde, onun safâ veren nûrunun Mevlevî dervişlerini uyandırdığını, Şems’in nûruna gark olan dervişlerin kalp gözlerinin açıldığını dile getirmektedir:

*Garka-i nûr-ı safâ-yı Şems-i Tebrîzî olup
Dâimâ rûşen-dilân Esrâr iderler intifâ’ (G-130/19)*

Hakikat güneşi olan Şems-i Tebrîzî’nin yüzüyle âlem aydınlanınca gökyüzündeki güneşin hükmü kalmaz, ışığa koşan kelebek gibi feleğin güneşi de Hz. Şems’te kendisini yok eder:

*Yanınca şem’-i rûy-ı Şems-i Tebrîz
Olur mibr-i felek pervâne-meşreb (G-21/7)*

Şems’in mânevî ihsânları saymakla tükenmez. Esrâr Dede’nin aydınlığı da Şems’ten gelir. Hz. Şems’ten aldığı nûr ile tamamlanan Esrâr, bir var olup bir yok olsa da, görünse de görünmese de dolunaydır:

*Semâ için şeybe
niyâz eden
dervişler.
Ülker Erke*

*Bedr-i feyz-i Şems-i Tebrîz olmuşum
Geb nihânum geb ayânnum bâd-ezân (N-VIII/10)*

Esrâr Dîvânî'nda Şems-i Tebrîzî'nin ayrıcalıklı yeri gayet açık şekilde tâkip edilebilmektedir. Hz. Mevlânâ'dan sonra ve aslında onunla birlikte en çok andığı şahsiyet Şems-i Tebrîzî'dir. Şu iki müteâkip beyitte yaptığı gibi şâir bu iki yakın dostu ya aynı beyit içerisinde ya art arda zikretmeyi sever:

*Râz-ı aşkı ne bilür bü'l-bevesân ey Esrâr
İtmeyince der-i Hünkârda tekâmül nüfûs*

*Şems-i Tebrîz o nûr-ı felek-i gaybu'l-gayb
Oldı her zerre-i envârına pervâne şumûs (G-III/15-16)*

Esrâr Dede'ye göre mânevî sülûka yeni başlayanlar Mevlânâ Hünkâr'ın kapısında nefis terbiyesine girmeden ilâhî aşkın sırlarına vâkıf olamazlar. İşte gayb feleğinin nûru olan Şems-i Tebrîz de bu mektepten ders alınca cümle güneşler onun her bir zerresine pervâne olmuştur. Hz. Mevlânâ vasfında söylediği "iştîyâk" redifli kasîdesinde de Şems ile Mevlânâ'yı kısa bir mısırâa sığdırmıştır:

*Şems-i âlem-tâb Mevlânâ Celâl
Kim kapısında gedâdur iştîyâk (K-5/12)*

İştîyâk denilen o yüksek ve yoğun hissiyât, "âlemi aydınlatan güneş" olan Mevlânâ Celâleddîn'nin kapısında ancak bir dilenci olabilir. Mevlânâ iştîyâkın âdetâ ta kendisidir. Esrâr Dede ilk mısırâdaki "Şems-i âlem-tâb" terkîbini Hz. Mevlânâ'nın bir sıfatı olarak mı yoksa Hz. Şems ile Mevlânâ'yı kastederek mi kullanmıştır, bilinmez. Esâsen her iki yoruma da müsâit bir ifâde olduğu veya zâten ayrı görmediği söylenebilir. Benzer şekilde, "Mevlânâdur" redifli bir başka kasîdesinde, "Şems-i dîn

ahter-i Mevlânâdur" diyerek her iki yol büyüğünü aynı mısırâda bir araya getirmiştir:

*Şeref-i tâli-i âlisine bak
Şems-i dîn ahter-i Mevlânâdur (K-7/3)*

Esrâr Dede burada Hz. Şems'in Mevlânâ güneşinin etrâfında bir yıldız olduğunu veya

Mevlevî sikkesi

*Semâbânedede
musafâhâ eden
dervişler.
Ülker Erke*

parlayan yıldızıyla Mevlânâ'nın bizâtihi "din güneşi" olduğunu söylemektedir. Lafzî mânâsıyla alınacak olursa âlemi tenvîr eden din diyânet güneşinin Hz. Mevlânâ'nın yıldızı olduğu, ilk mısra ile birlikte düşünüldüğünde şerefli tâlihli Şems'in Hz. Mevlânâ'nın etrâfındaki yıldızlardan biri olduğu anlaşılır. Diğer taraftan mısra, Mevlânâ'nın yüksek şerefli tâlihine bak ki Şems onun yıldızıdır şeklinde de anlaşılmaya müsâittir. Dede'nin bâzı âşıkane gazellerinde de sözü îmâ ile yine Mevlânâ'ya ve Şems'e getirebildiği vâkîdir:

*Âsûdeyüz bu kevnde hünkâr-ı ekberün
Şems-i cemâli üstümüze sâye-bân iken (G-183/8)*

Hz. Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî'nin isimleriyle mürşidi Galib Dede'yi ve elbette kendisini bir arada zikretmek, Dede'nin sevdiği bir anma biçimidir:

*Aşkdur sultân-ı Gâlib âleme
İşte al benden peyâm-ı bâ-sabâb*

*Sâye-i Monlâda ey Esrâr ben
Kâinâta eylerüm arz-ı cenâb*

*Bende-i Şemsü'l-Hak Tebrîziyüm
Çâkerümdür mâhtâb u âfitâb (G-18/17-19)*

Bu örnekte görüldüğü üzere pek çok gazeline Esrâr Dede Hz. Şems'i mahlas beyte eklediği berceste beyitte zikretmekte, şiirlerini âdetâ Şems-i Tebrîzî'nin görkemli ismiyle mühürlemektedir.

Kaynakça

Çıpan, Mustafa. "Fasih Ahmed Dede", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fasih-ahmed-dede>. (erişim: 30.07.2025)

Genç, İlhan. Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîye, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1983.

Horata, Osman. "Şeyh Galib'in Esrar Dede Mersiyesi veya Bir Şairin Serenadı", *Edebiyat ve Dil Yazıları: Mustafa İsen'e Armağan*, Ankara: 2007, s. 283-289.

Kasır, Hasan Ali. *Esrâr Dede Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divân'ının Karşılaştırmalı Metni* (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

Afyon Mevlavanesi